

УДК 94: 329. 15] (477. 82) “1990 / 1991”

ЗАКАРПАТСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КОМІТЕТ КПУ В УМОВАХ ВІДНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ САМОСТІЙНОСТІ УКРАЇНИ НА ЗЛАМІ 80 – 90-х рр. ХХ ст.

Чура В. І. (Львів)

Наукова розвідка розкриває сприйняття компартапаратом Закарпатської області розгортання національно-демократичного руху серед патріотично налаштованої громадськості регіону на тлі виокремлення УРСР із загальносоюзного політичного простору та проголошення політичної незалежності України.

Ключові слова: КПУ, КПРС, монополізм, протистояння, національно-демократичний рух, розпад, соціально-економічна криза, незалежність, антинаціональна суть.

На зламі 80 – 90-х рр. ХХ ст. комуністичний режим у західних областях УРСР доживав віку. Таке становище спричинили

наступні чинники: поглиблена “перебудовою” перманентна соціально-економічна криза “радянського” народногосподарського комплексу,

винесені на поверхню політикою гласності кримінальні злочини КППС минулих десятиліть, зневіра громадян у життєздатності комуністичної доктрини, деформаційні явища в компартійному середовищі, безрозсудне ставлення партапарату до національного та релігійного питань тощо.

Особливо гостро антикомуністичні процеси розгорнулися у західних областях УРСР – регіоні, де національні налаштування були стійкими здавна, а відтак більш повно вдалося зберегти українські етнічні ознаки. Хоча флагоманом антикомуністичного руху у згаданий період була Галичина, інші регіони Західної України не були позбавлені ознак стрімкого розгортання національно-демократичних процесів. Вони помітно простежувалися і на Волині, Буковині та Закарпатті.

На жаль, дослідники вітчизняної новітньої історії обійшли увагою такий важливий аспект становлення державної самостійності України, як ставлення

обласного комітету КППС–КПУ Закарпатської області до державотворчих процесів на зламі 80-х – 90-х рр. ХХ ст. Тому наукових розвідок, присвячених цій темі, обмаль. Відтак автор ставить перед собою завдання простежити сприйняття Закарпатським обкомом прагнення місцевих мешканців до національно-політичного самовизначення та виходу УРСР із складу СРСР. Джерельною базою даного дослідження є неопубліковані, таємні компартійні матеріали обласного, міського і районного рівнів, а також періодичні видання комуністичної та національно-демократичної преси.

Монополію на політичну владу у Закарпатській області Комуністична партія втратила у 1990 р. на виборах до місцевих рад народних депутатів. Однак їй вдалося зберегти вплив на політико-економічні процеси в Закарпатті користаючи минулу монолітність компартійних рядів, їх фахову насиченість та власних представників у радянських інституціях області. Про це часто писала обласна компартійна газета “Закарпатська правда”. Вона оприлюднила результати наради перших секретарів міськкомів і райкомів КПУ, що відбулася 30 березня 1990 р. в київському палаці “Україна”. Червоною ниткою крізь виступи делегатів проходила думка, що, незважаючи на тимчасові проблеми у комуністичному середовищі та не завжди втішні результати виборів, компартія і надалі залишатиметься найбільш впливовою політичною силою в країні [1].

Однак Декларація про суверенітет України сильно похитнула вищезазначену впевненість. Відчуваючи загрозу прикінцевої втрати політичної влади та знаходячись в умовах

розпаду компартсистеми як такої, закарпатська партноменклатура на початку 1991 р. перебувала в розпорошеному та розгубленому стані. На це вказували чисельні секретні обкомівські документи. Найбільш інформативними серед них були критичні зауваження висловлені керівниками компартструктур на партійних форумах різних рівнів. Так, 15 січня зазначеного року на засіданні бюро обласного комітету було розглянуто негативні зауваги на адресу очільників комуністичних спілок області. Перший секретар Ужгородського міськкому В. Копинець говорив, що розпад низових компартійних осередків на підприємствах міста у секретарів парткомів викликав лише байдужість. Його колега із Виноградівського району А. Керечан стверджував, що рядові члени КППС не відчували турботи комуністів-керівників, а тому масово покидали компартійні лави. Керманіч комуністів Берегівщини І. Іванчо критикував обком за необдумане та неоправдане скорочення партапарату. Комсомольський ватажок області вимагав залишати членські внески в межах ввіреної йому організації. Усвідомлюючи стрімку зміну політичних пріоритетів, член політбюро ЦК КПУ В. Острожинський, скеровував місцевих парткерівників посилено впливати на ситуацію через комуністів – депутатів обласної та районних рад. Загалом серед 32 зауважень всі стосувалися бездіяльності обласних керівників КПУ в умовах помітної деструкції компартійних рядів. Цікаво те, що 13 найбільш гострих висловлювань належали членам “первинок” – низових партосередків області. Їх виразили токар колгоспу “31 річниця Жовтня” Перечинського району І. Гапак, секретар парткому радгоспу “Зоря комунізму” І. Городний, вчитель Новодавидківської школи Мукачівського району І. Качур, парторг ЖЕК у №5 м. Ужгорода Г. Тимофєєва та інші [2, арк. 19 – 30].

Цілковите неприйняття закарпатським компартапаратом національно-визвольного руху патріотично налаштованих мешканців регіону добре закамфльоване переживаннями за долю країни, наглядно ілюстрував протокол пленуму обкому партії від 17 січня 1991 р. У ході гострої дискусії з приводу становища партії в сучасних умовах очільник Ужгородської районної парторганізації П. Федикович пропонував посилити виховну роботу серед трудящих щодо збереження єдиного політико-економічного простору СРСР. Секретар обкому В. Химинець звинувачував демократичні партії у прагненні до вирішення власних амбіційних завдань, спекуляції на економічних труднощах краю, розпалюванні міжнаціональної та релігійної ворожнечі, антирадянській та антикомуністичній пропаганді. Розпаду державного ладу, за його словами, могла протистояти лише одна сила – КППС. З. Лендел – керівник мукачівських

комуністів – заявляв, що скорочення компартійних лав це процес самопозбавлення партії від зайвого баласту зрадників комуністичних принципів [3, арк. 27 – 40].

Цікавою з цього приводу була публікація у тячівській районній газеті “Дружба”, що помістила статтю “Як би тільки “самоочищення”. Її автор – заступник директора радгоспу імені Леніна П. Коршинський зазначав: “Втрата чверті складу парторганізації симптом тривожний. Пояснювати даний процес поняттям “самоочищення” безглуздо. Тут пряма звіра робочої людини до вчорашніх ідеалів”[4].

2 лютого 1991 р. відбувся найголовніший щорічний форум комуністів – XXII конференція закарпатської партійної організації. У її роботі взяла участь уся партноменклатура області: компартійна верхівка, господарські очільники, комуністичні представники новообраних радянських інституцій тощо. З огляду на таку широку керівну репрезентацію, ключова думка, виголошена на з’їзді, відображала ставлення усієї компартеліти до процесів, що передували відновленню незалежності України. У розлогій доповіді щодо виконання рішень XXVIII з’їздів КПРС та КПУ, обласний компартійний керманіч М. Волощук запевнював присутніх, що жорсткі дії псевдодемократичних сил у напрямку розпаду СРСР не отримали підтримки більшої частини суспільства. “Необхідною умовою подальшого розвитку краю, – стверджував доповідач, – є визнання неподільності території Радянської України у складі оновленого Радянського Союзу” [5, арк. 3 – 29].

Передавши вітання від комуністів Галичини, на конференції виступив її гість – секретар львівського обкому Компартії України А. Пилипчук. Його доповідь була пронизана добре помітним жалем за втраченим півстолітнім одноосібним пануванням. Оратор нарікав на те, що компартійне представництво в радах Львівщини заледве сягало 23%, а чисельність комуністів змаліла на 25 – 30 тис. осіб. У всіх районах Львівської області знищено пам’ятники В. Леніну а посеред 14 партій у найглибшому цейтноті опинилася КПУ. Відтак галицький компартійний посланець закликав делегатів бути пильними, згуртувати ряди і давати рішучу відсіч тим, хто намагається позбавити український народ його соціалістичної батьківщини. Для цього він рекомендував широко використовувати 80% представництва комуністів у радах усіх рівнів Закарпатської області [6, арк. 38 – 41]. Підтримуючи попереднього оратора, прокурор Берегівського району І.Івашкович повідомив, що 100% працівників правоохоронних органів це комуністи. Як наслідок, вони несуть відповідальність за громадський стан і повинні спостерігати, коректува-

ти і направляти процеси, що відбуваються, у корисне русло [7, арк. 76 – 80].

Вияв “генеральної лінії” компартапарату у ставленні до незалежності України сформулював у заключному слові його перший секретар М.Волощук. Маніфестуючи загальну думку партноменклатури та підводячи підсумки конференції, він говорив: “Я прошу, щоб трудівники Закарпаття віддали свої голоси за єдність Радянського Союзу. Розпад країни – це трагедія для українського народу. Тому потрібно провести відповідну роботу серед народу, на конкретних фактах слід доводити необхідність укладання нового Союзного договору” [8, арк. 115 – 121].

Квінтесенцією неприйняття компартапаратом національно-визвольного руху українського народу на зламі 1980 – 1990-х рр. стала відозва конференції до мешканців регіону під красномовною назвою “Майбутнє Закарпаття – в оновленому Союзі!” Змалювавши незалежне існування України як суцільний громадський хаос, економічну кризу та політичне безладдя, форум комуністів області констатував: “Підписання Союзної угоди – єдино можливий шлях вільного існування та всебічного розвитку Радянської України” [9, арк. 140 – 142].

Схожа тенденція простежувалася на шпальтах усіх компартійних видань. Вже згадана “Закарпатська правда” чи не в кожній передовиці наголошувала на спільному історичному корінні слов’янських народів, нерозривних економічних зв’язках між підприємствами країни, високих світових цінах на енергоносії та загрозі міжнародного тиску [10].

Не зайвий раз підкреслював яскраво виражену антинаціональну суть КПРС–КПУ план організаційно-політичних заходів обкому, скерований на підготовку до проведення всесоюзного референдуму, датований 3 березня 1991 р. Його 9 розділів передбачали формування робочої групи із числа найбільш досвідчених комуністів для агітаційно-масової роботи у закріплених за ними районах області. Поряд із цим планувалися зустрічі партпрацівників із населенням за місцем проживання, роботи та навіть відпочинку. Широка мережа нарад, семінарів, політінформацій, “круглих столів” повинна відбуватися під гаслом “За суверенну Україну в оновленому Союзі!”. У пресі, радіо та телебаченні необхідно було розгорнути масовану рекламну кампанію, спрямовану на обґрунтування політичної та економічної необхідності збереження СРСР. Передбачалося також проведення соціологічних опитувань, підготовка довідкових та агітаційних матеріалів, виготовлення наочності тощо [11, арк. 6 – 9].

Відзеркаленням компартійного сприйняття результатів референдуму стала доповідь першого секретаря на засіданні бюро обкому 21 квітня 1991 р. Він оприлюднив п’ять причин не-

задоволення компартапаратом результатами власної участі у всенародному плебісциті. До них належали: 1. Слаба підготовка до референдуму комуністів Ужгорода, Перечинського, Свалявського, Великоберезнянського районів, що негативно відбилася на політичній визначеності голосуючих. 2. Втрата із обкомівського поля зору інтелігенції та студентства, ідеологічна направленість яких вийшла з-під партійного контролю. Як наслідок, антисоюзні настрої підтримали знані громадські діячі області: Е. Ландовський, Б. Сливка, М. Глухан, Ф. Сморгачов, Б. Лошак, І. Мокрянин. 3. Низька інформативність наочної та роздаткової інформації, недоступність довідкових матеріалів, низька ефективність роботи агітаційних колективів, робочих груп та окремих лекторів. Діяльність останніх, фактично, було згорнуто в Ужгороді, Хусті, Міжгір'ї, Сваляві і Перечині. 4. Пасивність низових партійних осередків та низька активність трудових колективів щодо підтримки союзної угоди. 5. Безсистемна робота преси, радіо та телебачення, котрим не вдалося у повній мірі сформуванню громадську думку про життєву необхідність збереження СРСР як геополітичного об'єкту [12, арк. 20 – 24]. В цілому складалося враження, що компартійне керівництво Закарпаття не вірно оцінило результати референдуму як в області, так і в західному регіоні України. Намагаючись видати поразку за перемогу, компартійна верхівка Закарпаття ключові надії поклала на скоріше пролонгування союзної угоди. Сприйняття бажаного за дійсне ще більше поглибило деструкцію у компартійних лавах і значно посилило протистояння рядових членів КПРС із партноменклатурою. Остання так і не змогла усвідомити що невітніші для неї результати референдуму не є виявом недостатньої підготовки партапарату до проведення референдуму, а демонстрацією жителів Закарпаття неприйняття компартійної доктрини як такої.

Антинаціональні внутрішньопартійні тенденції посилювалися в міру наростання державницьких прагнень жителів області. Їх генезу добре засвідчив пленум обкому, що відбувся 23 липня 1991 р. – напередодні відновлення державної самостійності України. У центральній доповіді форуму новий перший секретар обкому В. Химинець розлого висвітлював консолідацію українських національно-визвольних сил, як засіб навмисного недопущення соціально-економічної стабілізації в регіоні. “Це робиться цілком свідомо, – говорив доповідач, – щоб довести людей до крайньої межі і спричинити соціальний зрив. Сили, які використовують важку ситуацію для політичного реваншу, перетягують на свій бік робітничий рух. Такі наміри проявляються в діяльності УГС, НРУ та УРП.

Сьогодні вони підійшли до тієї межі, за якою держави немає” [13, арк. 66 – 67].

У намірах жорстко протидіяти страйковому руху попереднього виступаючого підтримав другий секретар Мукачівського райкому І. Глуханіч. Він пропонував широко використовувати можливості правоохоронних органів опираючись на 75% комуністів в обласній раді і на 80% партійців у районних радянських інституціях. “Населення часто плутає демократію з анархією. Думаю, що настав час діяти більш активно”, – закликав зазначений доповідач [14, арк. 97 – 99]. Цю думку поділяв компарточільник Хустського райкому П. Гвоздянський. Оскільки розпочався процес денационалізації засобів виробництва, нагромадження капіталу, руйнування колгоспнорадгоспної системи, він зобов'язував керівників районних партосередків роз'яснювати робітникам згубність таких дій і не давати можливості агітаційної роботи в трудових колективах представникам антикомуністичних сил [15, арк. 108 – 111]. Член обкому партії, начальник обласного управління відділу внутрішніх справ В. Сірик запевнив присутніх, що ввірений йому особовий склад прикладе усіх зусиль для виконання поставлених перед ним завдань [16, арк. 116 – 118].

Апофеозом антинаціональної свідомості компартійних очільників Закарпаття стало засідання бюро обкому 23 серпня 1991 р. – у день провалу спроби антидержавного заколоту очолюваного ДКНС. Зайнявши вичікувальну позицію у дні перевороту, обласний партапарат не висловлював ставлення до путчистів очевидно затаївши надію на швидке повернення втрачених політичних позицій. Згодом зрозумівши безперспективність сподівань та усвідомивши фіаско бунтівників, партійне керівництво поспішило відмежуватися від участі у путчі розуміючи що основний тягар відповідальності впаде на плечі КПРС. Збагнувши що всі надії втрачено, позаяк антиконституційний заколот – це зрив пролонгування союзної угоди, закарпатський компартапарат був змушений виступити за створення самостійної КПУ, номінально визнавши право України щодо наповнення реальним змістом її минулорічної Декларації про суверенітет. Однак і в умовах цілковитого політичного краху він закликав комуністів продовжувати добиватися демократичного оновлення СРСР, таким чином не згубивши надії на збереження Радянського Союзу [17, арк. 60 – 61].

Цю думку засвідчила одна із чисельних публікацій на сторінках національно-демократичної преси. Регіональна народна газета “Вісті Ужгородщини” оприлюднила статтю “Мудрі вчорашнім днем”. “Відтепер, – говорилося в ній, – коли діями демократичних сил відновлено конституційні порядки, починає проявлятися активність партійних органів. Більшість

з них стукає себе в груди і заявляє, що була проти перевороту. А де ви були з 19 до 21 серпня? Ні райком, ні міськком не виявили бажання висловити свою позицію» [18].

Таким чином, обласний комітет КПРС–КПУ Закарпатської області був вороже налаштований до процесів, які слугували підґрунтям відновлення державної самостійності України. Будучи політичним осердям Радянського Союзу, КПРС розглядала державу як єдину можливість власного монопольного володіння однією шостою частиною світових земель. Відтак КПУ, фігуруючи вірним союзником та слухняним виконавцем волі московських патронів, не тільки не мислила себе у статусі самостійної партії, але й позиціонувала українську незалежність як “смертельний вирок” всьому компартійному уст-

рою. Тому комуністичні очільники Закарпатської області, навіть за умов проголошення Декларації про суверенітет України, продовжували наполегливо боротися проти одвічного прагнення власного народу до державного самовизначення, чим виявляли глибоку антинаціональну суть усієї партії. Намагання поновити союзну угоду та безпідставні заяви про демократичну сутність оновленого СРСР це ніщо інше як ключовий засіб недопущення проголошення державності України. Зайнявши вичікувальну позицію під час заколоту ДКНС, комуністичні керівники області надіялися на реванш в разі перемоги путчистів. Проте національно-визвольний рух українського народу позбавив комуністів будь-яких надій на реанімацію колишньої політичної ваги, поставивши компартію поза законом.

1. Закарпатська правда. – 1990. – 1 квітня.
2. Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО). – Ф. 1: Закарпатский областной комитет Компартии Украины. – Оп. 36. – Спр. 6.
3. ДАЗО. – Ф. 1. – Оп. 36. – Спр. 4.
4. Коршинський. П. “Як би тільки “самоочищення” // Дружба – 1991. – 12 липня.
5. ДАЗО. – Ф. 1. – Оп. 36. – Спр. 1.
6. ДАЗО. – Ф. 1. – Оп. 36. – Спр. 1.
7. ДАЗО. – Ф. 1. – Оп. 36. – Спр. 1.
8. ДАЗО. – Ф. 1. – Оп. 36. – Спр. 1.
9. ДАЗО. – Ф. 1. – Оп. 36. – Спр. 1.
10. Закарпатська правда. – 1991. – 21 березня.
11. ДАЗО. – Ф. 1. – Оп. 36. – Спр. 13.
12. ДАЗО. – Ф. 1. – Оп. 36. – Спр. 9.
13. ДАЗО. – Ф. 1. – Оп. 36. – Спр. 4.
14. ДАЗО. – Ф. 1. – Оп. 36. – Спр. 4.
15. ДАЗО. – Ф. 1. – Оп. 36. – Спр. 4.
16. ДАЗО. – Ф. 1. – Оп. 36. – Спр. 4.
17. ДАЗО. – Ф. 1. – Оп. 36. – Спр. 4.
18. Вісті Ужгородщини. – 1991. – 27 серпня.

РЕЗЮМЕ

ЗАКАРПАТСЬКИЙ ОБЛАСТНОЇ КОМІТЕТ КПУ В УСЛОВИЯХ ВОССТАНОВЛЕННЯ ГОСУДАРСТВЕННОЇ НЕЗАВИСИМОСТІ УКРАЇНИ В КОНЦЕ 80 – НАЧАЛЕ 90-х гг. XX в.

Чура В. И. (Львов)

Научная статья раскрывает восприятие компартапаратом Закарпатской области развития национально-демократического движения среди патриотически настроенной общественности региона на фоне выхода СССР из общесоюзного политического пространства и провозглашения независимости Украины. **Ключевые слова:** КПУ, КПСС, монополизм, противостояние, национально-освободительное движение, распад, социально-экономический кризис, независимость, антинациональная сущность.

SUMMARY

TRANSCARPATHIAN CPU REGIONAL COMMITTEE AND UKRAINE'S STATE INDEPENDENCE REVIVAL IN THE END OF THE 80TH - BEGINNING THE 90'S.

V. Chura (Lviv)

The scientific article shows the perception of the national democratic movement among patriotically concerned people by the Communist Party staff in the light of USSR separation from all-union political space and Ukraine's state independence declaration.

Key words: CPU, CPSU, monopolism, opposition, national and democratic movement, disintegration, social and economic crisis, independence, antinational essence.